

Poznań, dnia 10 grudnia 2019 r.

dr hab. Małgorzata Materniak-Pawłowska, prof. UAM
Katedra Historii Ustroju Państwa
Wydział Prawa i Administracji UAM w Poznaniu

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgra Huberta Mielnika
pt.: „Sądownictwo polskie (nieniemieckie) w dystrykcie lubelskim
Generalnego Gubernatorstwa 1939-1944”, napisanej pod kierunkiem dra
hab. Grzegorza Smyka, prof. UMCS, przy udziale promotora
pomocniczego dra Karola Dąbrowskiego**

1. Uwagi ogólne

Przedstawiona mi do recenzji praca została poświęcona sądownictwu polskiemu (nieniemieckiemu) w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939-1944, ze szczególnym uwzględnieniem jednego z jego dystryktów – lubelskiego.

Wybór tematu jest – moim zdaniem – trafny z wielu względów. Przede wszystkim obejmuje ważne zagadnienie ustrojowe i prawne związane z krótkim, ale intensywnym i zarazem nadzwyczajnym z punktu widzenia funkcjonowania organów i instytucji okresem w dziejach państwa. Jest to temat w niewielkim stopniu opisany w polskiej literaturze naukowej. Sądownictwo polskie (nieniemieckie), które to rozróżnienie pojęć Autor wyczerpująco wyjaśnił we wstępie (w dalszej części recenzji będę posługiwała się tylko określeniem sądownictwo polskie) nie było wcześniej przedmiotem opracowań monograficznych. Ukazały się wprawdzie nieliczne artykuły na ten temat, ale opierały się one przede wszystkim na źródłach publikowanych (aktach normatywnych obowiązujących w Generalnym Gubernatorstwie), nie zaś na źródłach archiwalnych, co skutkowało – z oczywistych przyczyn

– przedstawianiem niepełnego obrazu opisywanych problemów. Praca doktorska Pana Huberta Mielnika w pewnych aspektach ma więc nowatorski charakter.

Praca została dobrze skonstruowana. Autor przechodzi od kwestii ogólniejszych, związanych z funkcjonowaniem sądownictwa polskiego w całym Generalnym Gubernatorstwie, do bardziej szczegółowych rozważań dotyczących dystryktu lubelskiego. W ramach poszczególnych części Autor potrafił uchwycić, opisać i odpowiednio ocenić najważniejsze kwestie.

Tematyka pracy doktorskiej obejmuje zagadnienia ważne dla poznania stosunków prawnych i społecznych występujących w Generalnym Gubernatorstwie – jest więc pracą historyczno-prawną, napisaną z prawidłowym wykorzystaniem metod badawczych (metody historyczno-prawnej i pomocniczo – statystycznej) właściwych dla tej dziedziny nauki.

2. Ocena merytoryczna pracy

Najważniejszym celem badań Autora było przedstawienie struktury organizacyjnej oraz sposobu funkcjonowania sądownictwa polskiego w dystrykcie lubelskim w latach 1939-1944.

Praca ukazuje miejsce tego sądownictwa w całej strukturze wymiaru sprawiedliwości Generalnego Gubernatorstwa oraz jego relacje względem sądownictwa niemieckiego w ramach wprowadzonego wówczas sądowego dualizmu. W szczególności zbadana została problematyka obowiązującego prawa będącego podstawą funkcjonowania sądownictwa polskiego, w tym relacje między źródłami prawa pochodzącymi od międzywojennego ustawodawcy polskiego a źródłami prawa pochodzącymi od władz okupacyjnych, ale też problematyka zakresu nadzoru administracyjnego oraz judykacyjnego sprawowanego nad polskimi sądami przez władze niemieckie i jego wpływu na funkcjonowanie tych sądów w praktyce, czy wreszcie – polityka kadrowa i obsada stanowisk stosowana w sądach polskich. Autor starał się ustalić nie tylko właściwość polskich sądów: osobową, rzeczową i miejscową, ale też pokazać te sądy w szerszym kontekście wraz z prokuraturą, adwokaturą i notariatem.

Dość zaskakująco brzmi główna teza pracy, w myśl której sądownictwo polskie w dystrykcie lubelskim Generalnego Gubernatorstwa było elementem państwa normatywnego, działało w granicach prawa i nie było wykorzystywane przez niemieckich okupantów do stosowania terroru sądowego wobec żadnej z grup narodowościowych. W dalszych rozważaniach Autor dokumentuje, że za decyzją władz okupacyjnych utrzymania polskiego

sądownictwa i polskiego prawa stała potrzeba zapewnienia normalnego obrotu gospodarczego oraz że w tym zakresie, w jakim pozostawiono sądom polskim jurysdykcję, sędziowie mogli działać w granicach prawa i wydawać wyroki niezależnie.

Zawężenie rozważań tylko do jednego z pięciu dystryktów Generalnego Gubernatorstwa. Autor przekonująco uzasadnił tym, że w każdym dystrykcie praktyka sprawowania nadzoru nad sądownictwem polskim przez władze okupacyjne wyglądała inaczej, więc trudno o uogólnienia dotyczące całego Generalnego Gubernatorstwa na podstawie źródeł dotyczących tylko jednego z dystryktów. Wybór natomiast dystryktu lubelskiego został podyktowany przede wszystkim dobrze zachowanym zasobem archiwalnym, ale też faktem, że to tutaj właśnie najbardziej uwidoczniła się polityka narodowościowa okupantów niemieckich względem ludności polskiej, żydowskiej i ukraińskiej.

Wskazany celom i teom pracy został podporządkowany układ pracy. Składa się ona z pięciu rozdziałów, z których pierwsze dwa odnoszą się do zagadnień związanych z sądami polskimi w całym Generalnym Gubernatorstwie i mają charakter wprowadzający, co jest uzasadnione przede wszystkim brakiem w literaturze naukowej ogólnych opracowań dotyczących sądownictwa polskiego w Generalnym Gubernatorstwie i koniecznością wyjaśnienia wielu ogólnych kwestii. Kolejne trzy rozdziały dotyczą sądownictwa polskiego wyłącznie w dystrykcie lubelskim, a więc są bezpośrednio związane z tematem pracy. Całość wieńczy zgrabne zakończenie, w którym Autor nie tylko dokonał podsumowania najważniejszych wniosków płynących z badań nad polskim sądownictwem doby okupacji niemieckiej, ale również zawarł postscriptum w postaci krótkiego przypomnienia powojennych losów sędziów polskich. Ten układ pracy trzeba uznać za logiczny i czytelny. Pewne zastrzeżenia dotyczą jedynie zbyt szczegółowego spisu treści, który – moim zdaniem – można byłoby z korzyścią dla czytelnika (np. w wersji rozprawy do druku) nieco uprościć.

Praca została w przeważającej części oparta na źródłach archiwalnych i jest to jej wielki walor. Autor uwzględnił zasoby ośmiu archiwów: Archiwum Akt Nowych, Archiwum Państwowego w Lublinie oraz dwóch Oddziałów Archiwum Państwowego w Lublinie, tj. w Chełmie i Radzynie Podlaskim, Archiwum Państwowego w Kraśniku, Archiwum Państwowego w Radomiu, Archiwum Państwowego w Zamościu oraz Archiwum Narodowego w Krakowie. Wykorzystał też inne materiały źródłowe, przede wszystkim źródła normatywne polskie i niemieckie. Wiele z tych materiałów wcześniej nie było wykorzystywanych w nauce lub były wykorzystywane rzadko i w niewielkim zakresie. Autor uwzględnił też najważniejszą literaturę przedmiotu.

W części pracy, która dotyczy całego Generalnego Gubernatorstwa (dwa pierwsze rozdziały) Autor zawarł liczne ustalenia dotyczące podstaw prawnych funkcjonowania i wewnętrznej organizacji sądów polskich oraz prawa w nich stosowanego.

W szczególności wskazał w jakim zakresie i w jakiej formie stosowano w Generalnym Gubernatorstwie przedwojenne polskie prawo dotyczące ustroju sądownictwa. Prześledził najważniejsze zmiany wprowadzone do ich treści w cz. II okupacji, dotyczące m.in. likwidacji najwyższej instancji, tj. Sądu Najwyższego, likwidacji sądów pracy, wykluczenia uczestnictwa w postępowaniu sądowym sędziów niezawodowych – ławników, zmiany formuły orzekania wyroków, reorganizacji urzędów hipotecznych, zniesienia ferii sądowych czy wprowadzenia do postępowania sądowego języka ukraińskiego (szczególnie ciekawy przypadek dystryktu Galicja). Co ważne, Autor starał się – wykorzystując źródła pochodzące od okupanta – wskazać powody zastosowania określonych rozwiązań oraz przebieg ich wdrażania (np. powołanie Komisji Likwidacyjnej Sądu Najwyższego, która miała przeprowadzić jego likwidację) wraz z wieloma szczegółami praktycznymi (np. kwestia przechowywania akt Sądu Najwyższego, kwestia przejęcia kompetencji Sądu Najwyższego przez inne organy). Autor podjął też starania, by przybliżyć dość niejasną i dotąd w nauce niemal nieopisaną sytuację sądownictwa polskiego w okresie przejściowym, tj. w czasie kampanii wrześniowej, w okresie organizowania się władz okupacyjnych – a więc w sytuacji braku jakiegokolwiek pewności prawnej, jeszcze przed wydaniem w lutym 1940 r. niemieckich aktów prawnych odnoszących się do funkcjonowania sądownictwa w Generalnym Gubernatorstwie. Autor przedstawił wyczerpująco sposób i zakres wykonywania nadzoru administracyjnego nad sądownictwem polskim przez władze niemieckie, określając zasięg ingerencji w sądownictwo polskie. Omawiając nadzór judykacyjny omówił kwestię tzw. „akt prawnych” „opinii prawnych” wydawanych przez sądy apelacyjne oraz nadzór judykacyjny wyższych sądów niemieckich. Bardzo ciekawe są rozważania Autora na temat rozdzielenia jurysdykcji między powszechnymi sądami niemieckimi a polskimi pod względem właściwości osobowej czy rzeczowej.

Ważne są wywody Autora dotyczące prawa stosowanego w sądownictwie polskim. Ustalił on bowiem pierwszeństwo norm prawnych i zakres obowiązywania norm ustanowionych w Generalnym Gubernatorstwie oraz polskich norm przedwojennych. Są to rozważania nawet szersze, bo dotyczą też idei i wartości, które stawiano w systemie totalitarnym na pierwszym miejscu. Autor opisał proces stosowania prawa w Generalnym Gubernatorstwie, w którym idee nazistowskie miały pierwszeństwo przed przepisami prawnymi, co było następstwem dwóch podstawowych zasad niemieckiego państwa

totalitarnego: zasady wodzostwa i zasady prymatu partii nad państwem. Przedstawił też proces stanowienia prawa w Generalnym Gubernatorstwie: podmioty do tego uprawnione, jego przebieg (tzw. procedura obiegowa), zakres terytoryczny, zasady publikowania treści norm prawnych (i tzw. „prawo powielaczowe” – niepublikowane). Autor szczegółowo wskazał zmiany jakie do polskiego przedwojennego prawa wprowadził ustawodawca okupacyjny w zakresie materialnego i procesowego prawa karnego, cywilnego oraz prawa handlowego, a także prawa pracy i ubezpieczeń społecznych. Omówił też odrębne ustawodawstwo obowiązujące dla ludności żydowskiej.

Pozostała część rozprawy doktorskiej (rozdziały od trzeciego do piątego) została poświęcona sądownictwu polskiemu w dystrykcie lubelskim. W tej części pracy na szczególną uwagę zasługuje wykorzystanie w sposób rzeczowy, uzasadniony i wiarygodny materiału źródłowego, który był podstawą wszelkich formułowanych przez Autora twierdzeń. Wiele kwestii ustalonych wcześniej w nauce, zostało przez Autora w sposób wiarygodny podważonych (np. dotyczące strat wojennych w sądownictwie), wnosi on całkiem nowe ustalenia, które zmuszają do zrewidowania dotychczasowego stanowiska.

Na kilka kwestii warto zwrócić uwagę, gdyż po raz pierwszy (lub po raz pierwszy w tak szerokim zakresie) zostały omówione w polskiej literaturze historyczno-prawnej. Pierwsza jest związana z procesem uruchamiania poszczególnych sądów działających na terenie dystryktu lubelskiego. Autor pieczołowicie, wykorzystując materiały archiwalne, odtworzył proces przejmowania i uruchamiania sądów polskich przez władze okupacyjne. Tym trudniejsze było to zadanie, że proces uruchamiania tych sądów nie opierał się na żadnej ściśle określonej przez prawo procedurze, lecz często na ustnych poleceniach wydawanych przez lokalne władze administracyjne. Następnie Autor starał się ukazać – w miarę dostępności i za wartości źródeł – pracę sądów polskich, nie tylko poprzez pryzmat rozlicznych trudności, np. związanych z brakami lokalowymi czy finansowymi, ale także normalnego (jak na warunki okupacyjne) codziennego funkcjonowania. Autor uzupełnił też naszą wiedzę w zakresie funkcjonowania prokuratury i adwokatury w tym dystrykcie w latach okupacji. Jedną z najciekawszych części pracy jest – moim zdaniem – fragment dotyczący spraw kadrowych sądownictwa. Autor bardzo dociekliwie zbadał stan zatrudnienia w sądownictwie, zmieniający się w kolejnych wojennych latach; dokonujące się zmiany na stanowiskach kierowniczych sądów; odmienny status sędziów wpisanych na volkslistę (starając się nawet dociec motywacji skłaniającej do jej podpisywania); rolę sędziów, adwokatów i notariuszy narodowości ukraińskiej. Nie brak również omówienia praktycznych kwestii dotyczących pracowników sądownictwa, np. ich

sytuacji materialnej, mieszkaniowej czy kwestii urlopowych. Autor przedstawił też straty wojenne obejmujące pracowników sądownictwa lubelskiego w czasie II wojny światowej, ustalając, że w dotychczasowej literaturze były one znacząco zawyżane. Wśród licznych zagadnień dotyczących postępowania przed polskimi sądami szczególnie wartościowe są części poświęcone wpływowi polityki władz okupacyjnych na jego kształt (np. zawieszanie spraw sądowych z uwagi na przebywanie oskarżonych na robotach przymusowych lub w obozach koncentracyjnych). Autor starał się znaleźć odpowiedzi na pytanie jak postępowano w takich przypadkach.

Dużym walorem pracy jest – moim zdaniem – przedstawienie praktyki działania sądownictwa polskiego. Poświęcono jej osobny – piąty rozdział, ale przewija się ona także w poprzednich rozdziałach, zwłaszcza tych, które dotyczą dystryktu lubelskiego. Autor starał się w wielu przypadkach zilustrować konkretnymi przykładami stosowane w praktyce rozwiązania, zwłaszcza, że specyficzna konstrukcja prawa w Generalnym Gubernatorstwie nie zawsze pozwalała na wskazanie głównego źródła prawa.

Pożytecznym uzupełnieniem treści rozprawy są różne tabele i zestawienia, znajdujące się w tekście poszczególnych rozdziałów i przede wszystkim w aneksach.

3. Ocena strony formalnej pracy

Rozprawa została napisana ładnym językiem i w dobrym stylu, a to obecnie wcale nie jest zbyt częste zjawisko, zwłaszcza u mniej naukowo doświadczonych autorów. Czyta się ją dobrze, bez potykania o niezrozumiałe i zawile określenia i wywody. Myślę, że praca wydana w formie książkowej – na co z całą pewnością zasługuje – może być lekturą nie tylko dla znawców historii ustroju i prawa, ale również dla mniej wyrobionych czytelników, którzy nie są znawcami epoki.

Można dla porządku odnotować, że występują nieliczne błędy językowe, głównie literówki. Autor czasem stawia kropkę przed zamknięciem zdania (np. przed zamknięciem cudzysłowia lub przed numerem przypisu). Nie wpływa to jednak na ogólne wrażenie związane z językiem i stylem rozprawy.

4. Konkluzja

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska Pana mgra Huberta Mielnika, zatytułowana „Sądownictwo polskie (nieniemieckie) w dystrykcie lubelskim Generalnego Gubernatorstwa 1939-1944”, zawiera samodzielne przemyślenia Autora dotyczące przedmiotu pracy. Doktorant osiągnął cel pracy analizując liczne i różnorodne materiały źródłowe, przede wszystkim archiwalne, a także literaturę przedmiotu. Sposób prowadzonych badań i dokonana analiza w ramach recenzowanej dysertacji świadczą o wiedzy Pana mgra Huberta Mielnika z zakresu historii prawa.

Uważam, że recenzowana rozprawa doktorska Pana mgra Huberta Mielnika, zatytułowana „Sądownictwo polskie (nieniemieckie) w dystrykcie lubelskim Generalnego Gubernatorstwa 1939-1944” odpowiada wymaganiom pracy doktorskiej przewidzianym w art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku *o stopniach naukowych i tytule naukowym* (Dz. U. 2014, poz. 1852 ze zm.), wskazuje na wiedzę Doktoranta w dziedzinie nauki prawa oraz potwierdza umiejętność prowadzenia badań. Recenzowana praca zasługuje na ocenę pozytywną.

Wnoszę o dopuszczenie Pana mgra Huberta Mielnika do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

dr hab. Małgorzata Materniak-Pawłowska, prof. UAM